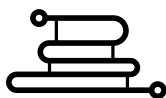


*Biblioteka*  
NASLIJEĐE



**TIM** press

Biblioteka  
NASLIJEDE

**Theodor W. Adorno**  
**Aspekti novog desnog radikalizma**

*Naslov izvornika*  
**Aspekte des neunen Rechtsradikalismus**

© Suhrkamp Verlag 2019  
All rights reserved by and controlled through  
Suhrkamp Verlag Berlin.

© za hrvatsko izdanje:  
TIM press d.o.o., Zagreb  
Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;  
E-mail: [tim.press@tim-press.hr](mailto:tim.press@tim-press.hr)  
[www.tim-press.hr](http://www.tim-press.hr)

Sva prava pridržana.

ISBN 978-953-8075-90-2

**Theodor W. Adorno**

**Aspekti novog desnog  
radikalizma**

*S njemačkoga preveo i pogovor napisao*  
Tihomir Cipek

Zagreb, 2021.



## SADRŽAJ

ASPEKTI NOVOG DESNOG RADIKALIZMA	7
POGOVOR NJEMAČKOM IZDANJU (VOLKER VEIß)	43
POGOVOR HRVATSKOM IZDANJU (TIHOMIR CIPEK)	65
O AUTORIMA	75



**D**a, moje poštovane dame i gospodo,

želio bih pokušati iznijeti vam teoriju desnog radikalizma, bez ambicije da bude potpuna, već u obliku usputnih napomena istaknuti nekoliko stvari koje vam možda svima i nisu toliko bliske. Time ne želim opovrgnuti druge teorijske interpretacije; želim naprosto pokušati nešto dodati onomu što se općenito misli i zna o ovim stvarima.

Godine 1959. održao sam predavanje „Što znači prerada prošlosti“, u kojem sam razvio tezu da se desni radikalizam, odnosno da se potencijal takvog desnog radikalizma, koji tada doduše još nije bio vidljiv, objašnjava time da društvene pretpostavke fašizma i dalje postoje. Želim poći od toga, moje dame i gospodo, da su, usprkos slomu fašizma, još prisutne društvene pretpostavke fašističkih pokreta, ako već ne i one neposredno političke.

Pri tome prvenstveno mislim na još uvijek prevladavajuću tendenciju koncentracije kapitala, koja se doduše svim mogućim statističkim umijećima može odstraniti iz svijeta, ali u koju zapravo nema nikakve sumnje. S

druge strane ta koncentracija kapitala i dalje znači mogućnost stalnog deklasiranja slojeva koji su prema svojoj subjektivnoj svijesti još bili sasvim građanski i koji žele zadržati svoje povlastice, svoj društveni status i, gdje god je to moguće, još ga i ojačati. Te skupine još su sklone mržnji prema socijalizmu, ili onome što nazivaju socijalizmom; to znači da oni kojima prijeti deklasiranje krivnju za bijedu ne prebacuju na aparaturu koja je uzrokuje nego na one koji su se sistemu – u kojem su jednom, barem u tradicionalnom smislu, imali status – kritički suprotstavljali. Čine li to još i danas, je li to i danas njihova praksa, to je već drugo pitanje.

No prijelaz prema socijalizmu ili, skromnije rečeno, prema socijalističkim organizacijama, tim je skupinama oduvijek bio vrlo težak, i danas je, barem u Njemačkoj – a moje se iskustvo prirodno odnosi u prvom redu na Njemačku – još teži nego prije. Prije svega zbog toga jer se SPD, Socijaldemokratska stranka Njemačke, poistovjetio s kejnezijanizmom, kejnezijanskim liberalizmom koji s jedne strane isključuje potencijal za promjenu društvene strukture prisutnu u klasičnoj marksističkoj teoriji, a s druge strane jača prijetnju osiromašenja, barem kao posljedicu za slojeve o kojima sam govorio. Podsjećam na jednostavnu činjenicu blage, ali ipak vrlo primjetne inflacije,

posljedice kejnezijanskog ekspanzionizma. Nadalje, podsjećam na tezu koju sam razvio prije osam godina u jednom radu, a koja u ovim okolnostima postaje nadasve aktualna, naime da unatoč punoj zaposlenosti i svim tim simptomima prosperiteta, bauk tehnološke nezaposlenosti još uvijek kruži do te mjere da u doba automatizacije, u kojoj Srednja Europa još zaostaje, ali koja se bez sumnje provodi, čak i ljude unutar proizvodnog procesa čini potencijalno suvišnima – tu sam se izrazio vrlo oštro – koji se jednostavno osjećaju potencijalno nezaposlenima. Naravno, prisutan je i strah od Istoka, kako zbog tamošnjega niskog životnog standarda tako i zbog neslobode koju neposredno i stvarno doživljavaju pojedinci, kao i mase, i k tome, barem donedavno, osjećaj vanjskopolitičke prijetnje.

Treba se podsjetiti i na neobičnu situaciju koja prevladava s obzirom na problem nacionalizma u doba blokova velikih sila. Unutar tih blokova, nacionalizam živi kao tijelo zastupanja kolektivnih interesa u okvirima velikih skupina o kojima je riječ. Nema nikakve sumnje u to da socijalno-psihološki, a i stvarno postoji vrlo raširen strah od toga blokovskog svrstavanja, a time i od teške ugroze materijalne egzistencije. Dakle kada je riječ o poljoprivrednom potencijalu desničarskog radikalizma, nema sumnje da je iznimno jak strah od Europske ekonomske

demagoški element više ne može tek tako neometano iskazivati. Prisjetimo se problema unutarstranačke demokracije, koja je u Njemačkoj zajamčena ustavom. Tamo gdje je povrijeđena unutarstranačka demokracija, prijeti zabrana. Međutim, pridržava li je se, taj će politički oblik u osnovi biti nespojiv s onime što se zagovara. Ovo je još jedan aspekt koji se treba razmotriti kad se tomu suprotstavlja.

Naravno, prema svome je sadržaju takva ideologija, ako je to uopće neovisna, izgrađena ideologija – a držim da je ideološka komponenta nasuprot političke volje uistinu nešto potpuno sporedno – ipak, u svojoj biti, nadahnutu nacističkom ideologijom. Čitate li dokumente, nevjerojatno je koliko je malo novoga u tom starom repertoaru, kako je sve to sekundarno i podgrijano. Najviše se pokušalo uzurpirati europsku integraciju, govoreći o „europskoj naciji“, no to se često pokazalo odbojnim zbog nacionalizma, koji je ipak jača sila i integraciju koristi kao priliku za samopotvrđivanje. To je još jedan oblik kontradikcije.

U toj ideologiji očito vrlo snažnu ulogu igra – i time doista označavam isključivo znanstveni problem, iako problem za koji se ne usudim tvrditi da mogu ponuditi istinsko rješenje – antiamerikanizam, koji je također sadržan u terminu „plutokratske“ nacije i u sličnim izrazima iz nacističkih vremena. U duhu tog

antiamerikanizma pokušava se uzurpirati zamisao o Europi kao o „trećoj sili“. Što se krije iza antiamerikanizma, teško je reći. Vjerojatno se nadovezuje na nešto što je stvarno doživljeno, naime na to da čak i u formalnoj demokraciji ljudi vjeruju da im je u blokovskom sistemu uskraćena puna sloboda političkog odlučivanja – i to nije samo uvjerenje. Ovdje bih želio reći, onako usput, a potom i dokazati da nisu svi elementi te ideologije isključivo neistine, nego i da je ovdje istina u službi jedne neistinite ideologije i da je bitno ukazati na zloupotrebu istine u svrhu neistine i od toga se braniti. Najvažniji način kojim se istina stavlja u službu neistine jest taj da se ono istinito ili ono što su točna zapažanja izolira, vadi iz konteksta, primjerice da se kaže: „Život pod Hitlerom bio je dobar sve dok nije započeo taj glupi rat“, bez da se sagleda da je cjelokupnu situaciju u gospodarstvu između 1933. i 1939. godine omogućila grozničava ratna privreda, da je bila moguća zbog priprema za rat. Takvih primjera ima na stotine.

U svakom slučaju, ovo se nadovezuje na cijeli sklop neovisnosti, što je cilj demokracije, no to istovremeno u vladajućem sustavu ipak nije u potpunosti ostvareno. Ako se ne varam, neke od najdjelotvornijih parola neofašizma upotrebljavaju fraze poput „Čovjek može ponovno birati“. Ili su – u inačici jednog Goebbelsova slogana – govorili o „licenciranim strankama“, dakle

o strankama koje su licencirale nekadašnje okupacijske sile. To je bilo izrazito djelotvorno jer su ljudi imali osjećaj da sada, upravo s tim pokretom koji želi ukinuti slobodu, ponovno zadobivaju slobodu, slobodu odlučivanja i spontanost. Vjerujem da je važno detaljno proučiti taj motiv, koji je nadasve isprepleten s antiamerikanizmom.

Kod ove ideologije bitna je njezina fragmentiranost. Brojna su „načela“ stvarnog imperijalizma, poput ekspanzije na Istok, otpala *nolens volens*. Potpuno nedostaje perspektiva „sutra cijeli svijet“, a time kao da cjelini nedostaje nadahnuća i kao da je zasnovana na očaju, što je podsvjesno bilo prisutno i u nacionalsocijalizmu. No još jednom želim istaknuti da u fašizmu nikada nije bilo izgrađene, potpuno razvijene teorije, da je uvijek *sous-entendu*,<sup>9</sup> da se temelji na sili, na bespojmovnom djelovanju i najzad na bezuvjetnoj vladavini, da je duh koji se reflektira u teoriji nešto sporedno. I upravo je to tim pokretima davalo, kako se može često zamijetiti, ideološku fleksibilnost. Štoviše, ta je nadmoć bespojmovnog djelovanja u duhu vremena, a to ima posljedice i na propagandu.

Dopustite mi da zaključim s nekoliko misli o propagandi koju, kao što sam već nagovijestio, na određeni način smatram središtem same stvari. Ta propaganda manje služi širenju

<sup>9</sup> Franc., fraza koja znači implicirati, podrazumijevati (op. prev.).

okolnosti. Ona proizlazi iz Adornove osnovne teze prema kojoj još postoje društvene pretpostavke za razvoj fašizma. Smatra da se one nalaze u samoj strukturi kapitalizma, odnosno da proizlaze iz tendencije koncentracije kapitala koja uzrokuje veliku socijalnu nejednakost. Tom tezom Adorno je anticipirao današnju raspravu o nejednakosti, središnju raspravu ne samo u ekonomiji nego i u društvu te politici uopće. Drugu važnu pretpostavku za razvoj fašizma vidi u autoritarnim značajkama osobnosti suvremenog čovjeka koju proizvodi kulturna industrija. Treću pretpostavku javljanja i jačanja desnog radikalizma Adorno vezuje uz njemačke prilike nakon Drugoga svjetskog rata. Nalazi ih u politikama povijesti koje umanjuju ili negiraju fašističke zločine ili pak poriču zločinačke značajke političkog poretka Trećeg Reicha. U slučaju hrvatskih desnih radikala to se odnosi na fašistički poredak NDH-a. Odnos prema fašističkoj prošlosti u središtu je Adornove raščlambe. Naime njegovo bečko predavanje iz 1967, *Aspekti desnog radikalizma*, nastavlja se na njegovo predavanje iz 1959. pod naslovom „Što znači prerada prošlosti“.

Možda će dijelu hrvatske čitateljske javnosti Adornove teze biti suviše provokativne, ali upravo su zbog toga nedvojbeno poticajne za daljnje društvene analize. Njegova promišljanja imaju sve pretpostavke da postanu nezaobilazno štivo za sve one koji žele bolje razumjeti aktualna politička zbivanja. Naravno, svatko će sam donijeti sud

o tome postoje li pretpostavke za razvoj fašizma, koje Adorno navodi, i u današnjem hrvatskom društvu. Njegova razmatranja nedvojbeno pružaju izvrsne teorijske uvide za ovu tezu. Adorno govori o tome da njemačka radikalna desnica umanjuje broj žrtava Auschwitza i da to ne čini zbog toga jer želi ustanoviti točan broj ubijenih, nego zato da bi mogla tvrditi da nacisti zapravo i nisu počinili masovne zločine. Ne čini li hrvatska ekstremna desnica isto sa žrtvama Jasenovca? Adorno kaže da njemačka neonacistička stranka uzima u demokratskom poretku prihvatljivo ime „nacionaldemokratske“, kako bi na taj način građanima postala prihvatljiva. Ne čine li to i hrvatski desni radikali kada se nazivaju „suverenistima“? Adorno ističe kako se pojam „komunisti“ koristi u svrhu zastrašivanja i dobivanja političke pozornosti jer je u SR Njemačkoj komunistička stranka bila zabranjena. Ne čine li slično i hrvatski radikalni desničari kada šire tezu o komunističkim sablastima koje kruže Hrvatskom iako kod nas ne postoji niti jedna parlamentarna stranka radikalne ljevice? Ne čini li se to, zapravo, kako bi se napalo liberalne tekovine zapadnih društava? Važan dio Adornova predavanja čini analiza značajki autoritarne osobnosti koje je istraživao u vrijeme boravka u SAD-u. Smatra da je autoritarni karakter središnji aspekt novoga desnog radikalizma. Upravo sociopsihološkim pretpostavkama fašizma, koje proizvodi kulturna

industrija kasnog kapitalizma, poklanja veliku pozornost. Adorno drži da se iza fašistoidne psihe krije strah, agresija i kukavištvo; u ono vrijeme nije, naravno, mogao predvidjeti da će elektroničke mreže postati raj za kukavice koji nekažnjeno šire govor mržnje. Da će se ekstremisti, čak i prema pristojnom građanskom ophođenju – ljudima koji govore, molim, hvala, oprostite – upravo zbog njihove pristojnosti, odnositi s prezirom. No nema sumnje da njegova analiza omogućuje da se stekne bolji uvid u suvremene društvene okolnosti, u slike društva oblikovane novim medijima koji ujednačuju sva mišljenja i dovode u pitanje autoritet znanja. Adorno je naime dobro uvidio da se na taj način dovodi u pitanje i sama sloboda. A bijeg od slobode i preuzimanja osobne odgovornosti ne samo da je glavna značajka autoritarne osobnosti nego čini temelj za razvoj pokreta nove radikalne desnice. Pridjev „nova“ može se, naravno, uzeti s rezervom. Naime Adornovo predavanje ukazuje upravo na kontinuitet takvog načina razmišljanja i djelovanja. Radikalno desna propaganda politički aktivira i usmjerava autoritarni karakter prema ostvarenju svojih ciljeva, slijedeći pravila koja su ustanovili još nacistički ideolozi. Zanimljivo je da se to ni u umreženom društvu novih medija nije bitno promijenilo. Danas se radi samo o tome da desničarska propagandna manipulacija brže dopire do publike, a „nepodučljivost“ koju spominje Adorno i dalje postoji. Zbog